

## СТУДІЇ: ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРСОНАЛІЇ

## Шевченкові уроки патріотизму

## й людяності

(До 170-річчя від початку

Кобзаревого невільництва 1847–1857 років)

**Віктор КОЦУР,**

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,  
ректор Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету  
імені Григорія Сковороди

**Тарас Шевченко не мав спеціальної педагогічної освіти. Водночас виховні засади його творчості є такими потужними, значущими й величними, що підносять ім'я нашого співвітчизника до сузір'я постатей педагогів-гуманістів виміру світового. Справді, і в часи минулі, і нині педагогічна громадськість вбачає у творчості Кобзаря не лише невичерпне родовище знань і життєвої мудрості, а й життєдайне джерело сили духовної, українського патріотизму та людяності. Погляньмо на творчу спадщину Тараса Григоровича як на непроминущу художньо-естетичну та морально-етичну цінність нашого народу, особливо в умовах викликів XXI ст. (імперських зазіхань «тюрми народів» – Росії, гібридної війни і соловйово-кисельовської пропаганди).**

*Згадайте, братія моя...  
Бодай те лихо не верталось,  
Як ви гарнесенько і я  
Із-за решотки визирали.*

Тарас ШЕВЧЕНКО

5 квітня 1847 р. сталася подія, яка крутозламно і трагічно наслідково вплинула на весь подальший життєвий і творчий шлях Поета й Художника Тараса Шевченка. Того дня його було заарештовано під час переправи паромом через Дніпро навпроти Києва. Сам київський губернатор Фундуклей в оточенні тодішніх лікторів, а чи омонівців, як на сьогоднішній лад, воздав своєю участю «почесті» «підозрюваному».

Із термінового повідомлення губернатора III відділу: «Художник Шевченко при поверненні з Чернігівської губернії был задержан вчерашнего числа у въезда в город Киев». При цьому жандарми вилучили в Тараса Григоровича речі, серед яких були «рукописная книга с малороссийскими собственными его сочинениями стихами, из коих многие возмутительного и преступного содержания», «книга писаных стихов под заглавием «Три літа», «связка стихов, писем и разных бумаг», «маленький альбом со стихами и рисунками». (Тут і далі цитовано за післямовою Є. Шабліовського до рукописної збірки автографів поезій Т. Шевченка «Три літа». 1843–1845. – К.: Наукова думка, 1966).

Київський жандармський полковник Белоусов без зволікань доповів у Петербург про те, що в

Шевченка вилучена «тетрадь, самим им написанная, с возмутительными стихами. В стихах под названием «Сон» дерзко описывается высочайшая его императорского величества особа и государыня императрица».

17 квітня Тарас Шевченко вже був в «отому чортовому болоті», як він називав Петербург, в ідеологічній душогубці Російської імперії. Чинownik III відділу склав розписку: «Данная квартальному надзирателю Киевской полиции Гришкову в том, что доставленный им в сопровождении жандарма из Киева художник Шевченко с его бумагами и вещами принят в исправности в III отделении собственной е.и.в. канцелярии».

Пильнувальники цілісності «єдиної і невідомої» ретельно вчитувалися в папери арештанта й були надзвичайно обурені змістом тих паперів. Вони з особливим притиском підкреслювали окремі слова, рядки й цілі абзаци, які, на їхній погляд, ображали честь височайших персон усього роду Романових: Петра I, Катерини II, «так называемых великих», усіх отих «Сашек да Николашек», як висловився про Романових Микола Некрасов. У цьому вбачався нечуваний злочин і Тараса Шевченка. Це по-перше. По-друге, слідчих, що не менш важливо, цікавило: «С какой целью вы сочиняли стихи, могущие возмутить умы малороссиян против нашего правительства, читали эти стихи и разные пасквили в обществе друзей ваших и давали им списывать оные? Не сочиняли ли вы эти стихи для распространения идей тайного общества (Кирило-Мефодієвського товариства. – В.К.) и

не надіялись ли ви приготувлять этим восстание Малороссии?». Он чого ми боїмося більше вогню пекельного! Української непокори, української самостійності!

Загроза арешту та ув'язнення не була несподіваною, принаймні для самого Тараса Григоровича. Він усвідомлював, на яку дорогу вийшов і на кого замахнувся. Тут доречний рядок із «Исповеди Наливайко» К. Рилєєва: «Известно мне: погибель ждет Того, кто первый восстает На притеснителей народа» (по пам'яті). Ті сучасники Шевченка, яким він довірявся, були надзвичайно стурбовані цілком реальними загрозами Поетові. З цього приводу Микола Костомаров згадував: «Тарас Григорович прочитав мені свої ненадруковані вірші. Мене обдало жахом. Я побачив, що муза Шевченка роздирає завісу народного життя. І страшно, і солодко, і болюче, і захоплює було заглянути туди! Тарасова муза прорвала підземне склепіння, кілька віків замкнене багатьма печатями, засипане землею. Тарасова муза сміливо ввійшла зі своїм невгасимим світлом і відкрила за собою шлях і сонячному промінню, і свіжому повітрю, і допитливості людській... Горю сміливцю-поету! Він забуває, що він людина, і якщо зважається ступити туди, то може впасти...».

Не всі Шевченкові твори сприймав однозначно Пантелеймон Куліш. Але він визнавав беззаперечно: «В Шевченкові публіка бачила поетичного діяча народної свободи». Микола Костомаров підніс Кобзаря ще вище: Шевченко був «не лише живописцем народного побуту, не тільки співцем народного почуття, народних діянь, – він передусім – народний вождь, натхненник нового життя, пророк».

«В неволі лютий» (Шевченкове) опинилася, стала бранкою, жорстоко ізольованою од її автора, і та сама «рукописная книга с малороссийскими собственными его сочинениями стихами, из коих многие возмутительного и преступного содержания!» Тобто – многотрудна праця, яку Тарас Григорович звершив надзусиллями граничними, крайньою напругою фізичною і психічною, прометеєвою волею та вогнем свого великого серця, до останку відданого їй – Україні!

Та якщо Шевченкові од царських щедрот було уділено десять років солдатчини, то альбом «Три літа», так ретельно рукою автора переписаний начисто й вивіреним до буквочки (готовий до друку!), десятиліттями утримувався у сховищах ІІІ відділу, а потім понад півстоліття – в архіві департаменту поліції.

Збіжить багато літ, і нащадок Кобзаря – Василь Симоненко, «найбільший шістдесятник із шістдесятників» (Василь Стус) і – додамо – єдиний шістдесятник, який заслуговує на статус поета національного, напише такі слова: «Можна прострелити мозок, що думку народить, думку ж не вбить!».

І справді, царським навуходоносорам і ундірам вдалося ізолювати Шевченка од України, а от

ізолювати Україну од Шевченка – не змогли: і Влада, й Сила тут показали своє і безвладдя, і безсилля! Доказом цього є цикл невольничих поезій «В казематі». У Петербурзі, в самісінькому ідеологічному бункері Російської імперії, виявилася територія, абсолютно українська і так само абсолютно не підвладна мракобіссу «русского мира». Кобзар у камері-душогубці зробив її недоторканою для ворогів України. І цю недоторканність він зберіг і в роки десятирічного лихоліття в заслання, і потім до самісіньких останніх днів свого земного життя на чужині.

За короткий проміжок часу, між 17 квітня і 30 травня 1847 року, Тарас Григорович, підкріплений сердешним арештантським чаєм, написав дванадцять поезій, позначених римськими цифрами: I–XII. Окремі з них конкретизовані назвами: «Н. Костомарову» (VII), «Косар» (XI).

Ця дюжина віршів – як оберемок різнобарвних, свіжих і запашних польових та лісових квітів, внесених у вологе й затхле, просякнуте шовіністичним чадом тюремне підземелля. Квітів саме польових і лісових – скромних і звабливо-чарівних, а не крикливих троянд та гладіолусів із міської клумби. І в камері-одиночці запахло волошками, дерев'ям, звіробоем, материнкою, зубрівкою, в'язілем – запахло Україною.

Так, лише у дванадцяти коротеньких поезіях наш Геній зумів передати всю самотність, всю принадність своєї Вітчизни: її трагізм і героїку («За байраком байрак»), тремтливу природну красу й високоморальність та людяність родинних стосунків («Садок вишневий коло хати»), чуйність і співчутливість українського серця до одиноких і незахищених, несправедливо покривджених та обійдених щасливою долею («Ой одна я, одна», «Рано-вранці новобранці»). Окремо хочеться сказати про дорогоцінну здатність Поета в короткому вірші так зримо, аж фізично відчутно відтворити життєві складнощі та долю одразу кількох персонажів («Ой три шляхи широкії»). Розгорнімо цей сюжет – і матимемо цілу повість про трьох братів, які розійшлися на чужину з України.

Не можна не захоплюватися Шевченковим даром як майстра балади. «Не кидай матері, казали...» та «Чого ти ходиш на могилу?» – це ті українські перлини, які могли б бути окрасою сторінок антології світової балади. Яскравим лексичним багатством, стислістю й гостротою фраз досягається емоційне збудження читача в поезії «Косар». Ця філософська мініатюра стосується кожного. Бо косар (смерть) «ні на кого не вважає», «не мина й царя».

*І мене не мене,  
На чужині зотне.  
За решоткою задавить,  
Хреста ніхто не поставить  
І не пом'яне.*



Відчуваємо, отже, разом із Тарасом непевність його становища, незахищеність його здоров'я і життя, хоч сам він не впаде у відчай, якщо опиниться й поза Україною.

*Мені однаково, чи буду  
Я жить в Україні, чи ні,  
Чи хто згадає, чи забуде  
Мене в снігах на чужині –  
Однаковісінько мені.*

А що ж Тарасові Григоровичу не однаковісінько?

*Та не однаково мені,  
Як Україну злії люди  
Присплять, лукаві, і в огні  
її; окрадену, збудять...  
Ох, не однаково мені.*

Якщо у квітні – травні 1847 р. Шевченків світ був обмежений пліснявими й затхлими тюремними стінами в Петербурзі, то вже в другій половині 1847-го Тараса Григоровича виставили на всі чотири сторони світу, на пронизливі вітри далекого степового Зауралля. Інтелегентна й чуйна людина, яка конче потребувала спілкування з усім цивілізованим світом, була приречена на самотність, безлюддя, казармену убогість.

У другій половині 1847 р. Кобзар продовжує цикл поетичних творів, започаткованих «В казематі». Це ще 18 поем і віршів – загалом 30 творів першого року невольницького десятиліття. У них не лише відтворено обставини, серед яких опинився Поет і Художник, не тільки передано стан його душі, його настрої та враження від солдатської буденщини. Шевченко постає тут як полум'яний патріот, до краю відданий Україні, незламний борець за її визволення.

«Кругом тебе простяглася трупом бездиханим помарнілая пустиня, кинутая Богом», «Айда в казарми! Айда в неволю!» – Неначе крикне хто надо мною. І я прокинусь» – ось ті обставини, які стали для Тараса Григоровича щоденною убивчою реальністю. За таких умов є д и н и м його співбесідником залишалися д у м и. До них він звертається уже в першій своїй поезії, написаній в Орській фортеці:

*Думи мої, думи мої,  
Ви мої єдині,  
Не кидайте хоч ви мене  
При лихій годині.*

В усіх вісімнадцяти поезіях, написаних у другій половині 1847 р., на першому плані тільки вона – Україна! Тяжко роздумує про неї Кобзар, тяжко переживає трагічні події її історії. Особливо це стосується таких шедеврів, як «Іржавець» та «Чернець». Тут чітко простежується україноцентрична

Шевченкова позиція. Мазепі, який утік з-під Полтави в Бендери, – жодного слова докору. Навпаки – цілковите й щире співчуття. І страждання за Україну, яку «Петрові собаки рвали, гризли».

У поемі «Чернець» – суворий, безкомпромісний вирок козацькому полковникові Семенові Палію:

*Загине все, ти сам загинеш,  
І не згадають, щоб ти знав...*

За віщо? За допомогу найлютішому ворогові України – Петру I в Полтавській битві 1709 р.; тоді Семен Палій зі своїм козацьким полком розладнав шведські воєнні порядки.

Тарас Шевченко – не тільки великий народний поет, поет-націоналіст (А. Луначарський), а й гуманіст виміру світового, людинолюб-інтернаціоналіст.

*Боже милій!  
Як хочеться жити,  
І любити Твою правду,  
І весь світ обняти!*

До «Поляків»:

*Подай же руку козакові  
І серце чистеє подай!  
І знову іменем Христовим  
Ми оновим наш тихий рай.*

Нам, переяславцям, особливо дорогі переяславські мотиви у творчості Кобзаря. Про духовну велич Переяславсько-В'юницької Шевченкіани 1845 року ми вже писали. Але і в 1847 році Тарас Григорович «посилює свою любов» до Переяславщини як до частини територіальної й духовної Праслов'янщини (поема «Сон»). Зарубинецькі і Трахтемирівські гори для нього – найкращі в світі.

*Простіть, високії, мені!  
Високії і голубії!  
Найкращі в світі! Найсвятії!*

Особливо щирі та довірливі почуття Тарас Григорович висловив у посланні «А. О. Козачковському». Надзвичайна цінність цього твору полягає в тому, що тут з'ясовується джерело наснажливої сили, яка підносила дух Кобзаря, допомагала йому переборювати десятирічні поневіряння у «бусурманській пустині»:

*А іноді так буває,  
Що й сльози не стане;  
І благав би я о смерті...  
Так ти, і Україна,  
І Дніпро крутоберегий,  
І надія, брате,  
Не даєте мені Бога  
О смерті блазати.*

### Вельмишановна Анжеліно Володимирівно та колектив редакції журналу!

Є символічний смисл у тому, що свій 95-річний ювілей колектив науково-педагогічного журналу «Рідна школа» відзначає багатими науковими ужинками, пріоритетними серед яких є: освіта XXI століття, теорія й методологія освіти, професійна освіта, законодавство в освіті тощо. Усе це сприяє створенню інноваційного середовища, яке забезпечує неперервний ланцюг від лабораторії дослідника й до реалій навчального закладу.

Початок видання журналу датується 1922 роком. Не всі часописи зуміли витримати випробування часом. На сторінках журналу, який став об'єднувальним центром української освітанської думки та осередком духовного й професійного зростання, завжди є місце для дискусії.

Наш університет пишається співпрацею з Вами, оскільки, власне, Ваш часопис поширює глибокі теоретичні й практичні надбання, які увійдуть до золотого фонду вітчизняної педагогічної періодики. Журнал «Рідна школа» – це взірць наполегливої, самовідданої праці багатьох дослідників на благо вітчизняної освіти й науки.

Вітаючи колектив редакції, хочемо зазначити, що ювілей – це не просто дата. Це новий крок, можливість підсумувати досягнення та побудувати плани на майбутнє. Бажаємо вам процвітання, нових яскравих досягнень, творчих сил і наснаги. Хай усе задумане втілюється в життя і завжди буде можливість для росту й удосконалення, аби якісно й ефективно працювати на розквіт України!

*З повагою,  
ректорат ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький  
державний педагогічний університет  
імені Григорія Сковороди»*

Така непорочна, на рівні найвищої святості, відданість Шевченка Переяславщині зобов'язує нас, переяславців, відповідати взаємністю. Для збереження та поширення цих високих почуттів Генія ми, педагоги, маємо напрацювати програми поглибленого вивчення Шевченка, поставити Кобзареву спадщину в центр усього навчально-виховного процесу, і не тільки в університеті, а й у всій освітанській навчально-виховній системі України! Так, на всю Україну потрібно поширити славні переяславські традиції, пов'язані з проведенням «Переяславської осені Кобзаря». Бо саме в поетичних, художніх і наукових здобутках Шевченка періоду 1845–1847 років найвиразніше передано почуття патріотизму й людяності, які є найприкметнішими духовними ознаками нашого Генія.

Варто нагадати, що єдиним твором, написаним до арешту Кобзаря, була поема «Відьма», створена у Седневі на Чернігівщині (7 березня 1847 р.).

### ДО 95-РІЧЧЯ «РШ»

#### Журналу «Рідна школа» – 95 років!

У травні 1922 року почав своє життя науково-педагогічний журнал «Рідна школа»

*Який же довгий вік у цього видання!  
Аж дев'яносто п'ять! І зроблено багато!  
Журнал несе у світ нові й нові знання,  
Щоб прагли всі вершин найвищих досягати.  
Освіта – головне у нашому житті,  
Проблеми є завжди в навчанні, вихованні.  
Тож висвітлити все він має на меті,  
Допомогти освіті має надзавдання.  
Часопис освітян об'єднує людей,  
Вони в журналі часто діляться думками,  
Тут тисячі щораз захопливих ідей,  
А інновації – потоками й струмками!  
Цікавий він усім, важливе джерело,  
Бо кожен щось нове із нього дізнається.  
Згуртовує у нас він місто і село.  
Не кожному журналу вік такий дається.  
А він веде вперед, в усі важкі часи,  
І українською навчання пропагує.  
Передові звучать у ньому голоси,  
Бо правда в нім людська і воля там пульсує.  
Усе передове, захопливе, нове  
В журналі «Рідна школа» першим видається.  
Хай процвітає він, і довгий вік живе,  
Хай колективу творчому усе вдається.  
Бо ви нові знання з добром несете в світ,  
Найнеобхідніші для кожної людини.  
Прийміть людське тепло, подяку і привіт  
Від колективу «Інтелекту України»!*

*Надія КРАСОТКІНА від імені творчого  
колективу науково-педагогічного проекту  
«Інтелект України»*

Загальне шевченкознавство чомусь не приділило їй належної уваги, а саме в цьому творі наш Кобзар постає як великий гуманіст, людинолюб, якого сьогодні навіть нема з ким зрівняти! У нещасній жінці, доведеній до божевілля соціальними обставинами, Шевченко бачить Людину, таку ж, як і всі інші. Глибокі його співчуття і співстраждання! Це те, чого нема у нас, сьогоднішніх!

*Сама собі вона шептала  
І тяжко, страшно усміхалась.  
Що ж се таке? Се не мара,  
Моя се мати і сестра.*

Ось він, справжнісінький Шевченко, якого нам так бракує сьогодні! А в люту годину випробувань українського народу аморальним і неприйнятним видається замовчування його творів на телеканалах і в засобах масової інформації.